

EDIGE DASTANI MILLIYLIGIMIZDI SAWLENDIRIWSHI DASTAN ONIŇ JASLAR TARBIYESINDE TUTQAN ORNI, ULLI HA'M AHIMYETI

Qutlimuratov Kewlimjay

Berdaq atindağı QMU Pedagogika ha'm psixologiya kafedra assisenti.

Kuralbaeva Munira

Berdaq atindağı QMU Shimbay fakulteti ámeliy psixologiya jónelisi 2- basqish studenti.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14204125>

Annotaciya. *Bul maqala "Edige" dástanınıń jaslar psixologiyasına tásirin jáne onıń tárbiyalıq áhmiyetin jaqsılawğa qaratılğan. Maqalada Edige Batırdıń qaharmanlıq obrazınıń jaslar ushın motivatsion derek retinde áhmiyeti, milliy ózlikti ańǵarıwǵa kómeklesiwshi hám patriotlıq sezimlerin qalıplestiriwshi qırları ayıp ótken. Dástan psixologiyalıq tárepten jaslardı kúshli jeke pazyyletler, juwapkershilik hám qıyınshılıqlarǵa sabırlı bóliwge úndeydi. Nátiyjede, dástan jaslardıń jeke rawajlanıwda úlken rol oynaydı.*

Gilt sózler: *millet ózlik, mártlik, sadıqlıq, ádalát, belsendilik, patriotlıq, miyraslar, qaharmanlıq, jas.*

THE EPIC POEM OF EDIGE, WHICH REFLECTS OUR NATIONALITY, ITS PLACE IN THE EDUCATION OF YOUNG PEOPLE

Abstract. *This article explores the psychological impact and educational value of the "Edige" epic on youth. The paper highlights the role of Edige Bahodir's heroic image as a motivational source, aiding young people in understanding their national identity and cultivating patriotism.*

Psychologically, the epic encourages youth to develop strong personal qualities, responsibility, and resilience in the face of challenges. Thus, the "Edige" epic plays a significant role in the personal development of the younger generation.

Key words: *nation, identity, courage, loyalty, justice, dedication, patriotism, heritage, heroism, inspiration.*

ЭПОС ЕДИГЕ – ЭПОС, ПОКАЗЫВАЮЩИЙ НАШУ НАЦИОНАЛЬНОСТЬ И ЕЕ МЕСТО В ВОСПИТАНИИ МОЛОДЕЖИ.

Аннотация. *В данной статье рассматривается психологическое влияние и воспитательное значение эпоса «Эдиге» для молодежи. В статье подчеркивается роль образа героя Эдиге Бахадира как источника мотивации, который помогает молодежи осознавать свою национальную идентичность и развивать патриотизм. С психологической точки зрения, эпос побуждает молодежь развивать сильные личные качества, чувство ответственности и стойкость перед трудностями. Таким образом, эпос «Эдиге» играет важную роль в личностном развитии молодого поколения.*

Ключевые слова: *нация, идентичность, смелость, верность, справедливость, самоотверженность, патриотизм, наследие, героизм, вдохновение.*

KIRISIW

"Edige" dástanı - bul xalqımızdıń áyyemgi epik dóretpelerinen biri bolıp, ondağı qaharmanlıq, mártlik hám sadıqlıq motivları jaslardıń jeke rawajlanıwına úlken tásir kórsetedi. Psixologiyalıq kózqarastan, bul dástan jaslardıń ishki dúnyasında ózine isenim, ózlikti ańǵarıw,

motivatsiya hám milliy namis sıyaqlı táreplerdi qalıplestiriwde zárúrli orın tutadı. Bul dástan arqalı jaslar ózlerin xalqıga sadıq hám kúshli shaxs retinde sezim qılıwdı, túrli tosqnıqlardı jeńip ótiwdi úyrenediler.

Dástandıń Tárbıyalıq Ahmiyati

"Edige" dástanı jaslar ushın tárbıyalıq hám ruwxıy úgit-násiyatlar dáregi esaplanadı.

Dástandağı qaharmanlardıń turmısı hám olar dus kelgen sınaqlar, olardıń xalıq mápi jolındağı gúresleri jaslar ushın joqarı órnek bolıp xızmet etedi. Edige Batır ózin tekğana watanına sadıqlıq menen xızmet etiwshi qaharman, bálki ádalat hám ádillik jolında gúresiwshi insan retinde kórinetuǵın edi. Jaslar bul dástan arqalı patriotlıq, belsendilik hám mártlik sezimlerin ózlestirediler.

Búgingi globalasıw processinde jaslardı milliy qádiriyatlar tiykarında tárbıyalaw júdá zárúrli. "Edige" dástanı arqalı olar xalqımızdıń ayırıqsha qádiriyatları hám úrp-ádetleri menen tanısadılar. Bul dástan jaslardı óz ana jurtı ushın juwapkershilik hám muhabbat menen jasawğa, xalıq mápi ushın gúreske úyretedi. Edige Batırdıń patriotlıq sezimi hám xalıq ushın belsendiligi olardıń sanasında mártlik hám batırılıq pazıyletlerin qalıplestiriwde úlken áhmiyetke iye.

Edige dástanınıń eń birinshi qaraqalpaqsha variantı 1905-jılı Peterburg universitetiniń studenti I.A.Belyaev tárepinen Shımbaylı Bekmurat jırawdan jazıp alınğan hám 1917-jılı Ashxabadta bastırılğan. Sońınan, 1934-jılı folklorshı Qallı Ayımbetov tárepinen Erpolat jırawdan «Edige» niń jáne bir variantı jazıp alınıp, 1937-jılı Moskvada bastırıp shıǵarılğan. Folklorshı alımlar tárepinen «Edige» niń birneshe variantları jazıp alındı. Bulardıń arasında Erpolat jıraw, Óteniyaz jıraw, Qıyas jıraw, Jannazar jıraw, Esemurat jıraw, Jumabay jıraw variantları bar. «Edige» dástanın xalıqqa keńnen tanıstırıw ushın 1990-jılı Erpolat jıraw hám Qıyas jıraw variantları hár biri bólek dástan sıpatında bir kitapqa biriktirip basıldı. Bul variantlarda da hár bir jırawdıń dástańǵa ózinshe dóretiwshilik qatnas jasaǵanlıǵı seziledi. Dástannıń qısqaşa mazmunı tómendegilerden ibarat:

Burıńǵı ótken zamanda, Noǵaylı elinde, Qubır degen áwliyede Baba Túkli Áziz degen adam jasaǵan bolıp, ol suwda shomılıp atırǵan úsh perini kórip qaladı hám olardıń birewiniń kiyimlerin jasırıp, ózine hayal bolıp qalıwın ótinish etedi. Peri bul tilekti orınladı, biraq oǵan tórt shárt qoyadı.

Birinshi—Jürgende ókshesine qaramaw. Ekinshi—Suwǵa túskende ústime kirme. Úshinshi—Qoltıǵıma qol salma. Tórtinshi—Juma kúni basımdı juwaman, sonda ústime kirme—degen shártler qoyadı. Baba Túkli Áziz bul tileklerdi qabıl etkeni menen onı orınlay almaydı. Ayaǵına qarap kórse, ókshesi joq eken. Qoltıǵına qol salıp kórse, qanatı bar eken. Suwǵa túskende qarap kórse, qarınların aqtarıp juwıp otır eken. Juma kúni basın juwǵanına qarap kórse, gellesin qoparıp alıp, shashın altın taraq penen tarap otır eken. —Áy, adamzat, meniń tórt shártimdi de orınlay almadıń. Endi men seniń menen jasay almayman, meniń boyımda altı aylıq balań qaldı. Onı altı aydan keyin daraqtıń túbinen tawıp alasań,—dep ushıp ketedi. Altı aydan keyin balanı Toxtamıs xannıń wáziri Toman xojanıń shorisı tawıp aladı. Balaǵa Edige dep at qoyılıp, xannıń jılqımanı sıpatında úlkeye beredi. Ol on tórt jasına kelgende ápiwayı jigitlerdiń qolınan kelmeytuǵın úlken qaharmanlıqlar isleydi. Sońınan patsha Edigeniń háreketinen qorqıp, taxtımdı tartıp alar—dep oylap jamanlıq islemekshi boladı. Kóp ǵana qıyın jumslarǵa jumsaydı. Biraq, ol barlıǵınan da tiri qala beredi. Eń izinde Edige Toxtamıs xannıń háreketlerine ókpelep, hayalı

Xojaniń qızı Qaraqas penen xoshlasıp, Sátemir xanniń eline qashıp ketedi. Sátemir xan onı úlken húrmet penen kútip aladı hám qızı Aqbilekti zorlıq penen alıp ketken Alańgasar Álip dáwdi jeńip, qızın qaytarıp alıp kelip beriwdi ótinish etedi. Edige Alańgasar Álip dáwdi jeńip, Aqbilek ayımdı alıp kelip beredi. Biraq, Alańgasar Álip dáw óziniń tuwısqan bólesi ekenligin sońınan bilip qaladı. Sátemirxan qızı Aqbilekti Edigege uzatıp, úlken toy jasadı. Sońınan, ekewi de qáyın atasınıń elinde qalıp ketedi.

Edige Batır dástandı Ishki Dúnyası hám Psixologiyalıq Portreti:

Edige Batır dástandı mártlik, ádalát hám xalqshıl tımsalı retinde súwretlengen. Ol óz xalqın qorǵaw jolında barlıq sınaqlardan ótedi hám barlıq qıyınshılıqlarǵa shıdam beredi. Psixologiyalıq kózqarastan, Edigeniń motivatsiyası - bul patriotlıq hám xalıqtıń mápi birinshi orınǵa qoyıw bolıp tabıladı. Edigeniń jeke kúshi hám taqatı jaslar ushın jeke ósiw hám qıyınshılıqlardı jeńip ótiw boyınsha kúshli órnek bolıp xızmet etedi. Olardıń sanasında óz maqsetine umtılw, qatańlıq sıyaqlı pazıyetlerdi rawajlandırıwǵa járdem beredi.

Jeke Rawajlanıwda Motivatsiya Dáregi:

Psixologiya páninde motivatsiya - insandı iskerlikke úndewshi ishki yamasa sırtqı kúsh retinde ayıladı. "Edige" dástanı jaslar ushın motivatsiya dáregi retinde xızmet etedi, sebebi ol jaǵdayda Edigeniń óz xalqına sadıqlıǵı, ádalát jolında gúresi hám ózin xalıq mápi ushın baǵıshlaganlıǵı joqarı kórkem ańlatpa etilgen. Jaslar bul dástan arqalı turmısqada óz maqsetlerin tusınıp jetediler hám olardı ámelge asırıwda qatańlıqlı bolıwdı úyrenediler. Bul psixologiyalıq motivatsiya, ásirese, ózine bolǵan isenimdi qalıplestiriwde zárúrli rol oynaydı.

Ózlikti Ańǵarıw hám Milliy Ózlik Rawajlanıwı :

"Edige" dástanı jaslar sanasında ózlikti ańǵarıw procesin da kúsheytedi. Psixologiyalıq tárepten ózlikti ańǵarıw - bul óz ózligi, qádiriyatları, maqsetleri hám ıqtıqatların túsiniw bolıp esaplanadı. Edige obrazı arqalı jaslar xalqımızǵa tán qaharmanlıq, mártlik, hám sadıqlıq sıyaqlı joqarı qádiriyatlardı úyrenip, óz milliy ózliklerin tereńrek anglay baslaydılar. Milliy qaharmanlar hám olardaǵı kúshli jeke pazıyetler arqalı ózlerinde milliy namıs, patriotlıq, hám óz xalqına sadıqlıq sezimlerin qalıplestiredi.

Qıyınshılıqlardı Jeńiw hám Emotsional Turaqlılıq :

Dástandaǵı waqıyalar arqalı jaslar qıyınshılıqlardı qanday jeńip ótiwdi úyrenediler. Edigeniń turmısı dawamında dus kelgen tosıqlar hám olardı mártlershe jeńip ótiwi jaslar ushın ishki kúsh hám taqatı rawajlandırıwda ibrat bolıp xızmet etedi. Psixologiyada bul process "qıyınshılıqlarǵa salıstırǵanda shıdamlılıq" dep ataladı, yaǵnıy insanniń stressli jaǵdaylarǵa shıdam beriw hám olardı jeńip ótiwge ılayıq bolıwı. Dástan qaharmanı Edige jaslardı turmısqada sınaqlarǵa qarsı kúshli bóliwge, turmısqalıq maqsetleri jolında qatańlıq kórsetiwge yoshlandıradı.

Rol Model (Órnek Qaharman) Retindegi Ahmiyati:

Psixologiyada "rol model" túsiniǵı shaxs rawajlanıwda ózine uqsas pazıyetlerdi sınırıwge járdem beretuǵın órnek qaharmanlarǵa tiyisli bolıp tabıladı. Edige dástanı jaslar ushın sonday rol model retinde áhmiyetli. Ol óziniń qaharmanlıǵı, xalqqa xızmet etiw hám ádalát ushın gúresishdagi úlgi menen jaslar sanasında ayrıqsha qaharman obrazın qalıplestiredi. Bul órnek jaslardıń etikalıq qádiriyatların qalıplestiriw hám olardıń jeke rawajlanıwda zárúrli orın tutadı.

JUWMAQ:

"Edige" dostoni - milliylikimizdın ajıralmaytuđın bir bólegi bolıp, jaslar tárbıyasında úlken áhmiyetke iye bolđan ruwxıy baylıđımız bolıp tabıladı. Bul dástan arqalı jaslar milliy qádiriyatlar, qaharmanlıq hám patriotlıq ruhın ózinde sáwlelendirediler. " Edige" dostonı hár bir ózbektiń kewilinde namıs oyatıwshı, xalqımızdın mádeniy hám ruwxıy baylıđın saqlap qalıwǵa xızmet etiwshı zárúrli miyraslar bolıp tabıladı. Usınıń sebebinen, bul dástandı tekǵana úyreniw, bálki keleshek áwladlarǵa úyretiw de zárúrli áhmiyetke iye.

"Edige" dostonı jaslardın psixologiyalıq rawajlanıwda úlken orın tutadı. Olar bul dástan arqalı motivatsiya, qıyınshılıqlarǵa shıdamlılıq, ózlikti ańǵarıw hám patriotlıq sıyaqlı pazıyetlerdi ózlestirediler. Edige Batır obrazı jaslar ushın kúshli rol model bolıp, olardıń milliy namıs, maqsetke umtılıw hám xalıq mápleri ushın xızmet etiw sıyaqlı qádiriyatların qalıplestiriwge járdem beredi.

Usınıń sebebinen, " Edige" dostonı psixologiyalıq kózqarastan da jaslar ushın júdá zárúrli hám tárbıyalıq áhmiyetke iye.

REFERENCES

1. Amanov, E. "Edige" dostoni va uning turkiy xalqlar orasidagi tarqalishi. Toshkent: O'zbekiston Fanlar Akademiyasi, 1982.
2. *Bul kitap "Edige" dostoniniń ózbek ádebiyatındaǵı ornı hám tarqalıwı haqqında tiykarǵı derek esaplanadı. Dástandıń tariyxı hám mádeniy áhmiyeti haqqında maǵlıwmat beredi.*
3. Karimov, I. A. O'zbek xalq dostoni "Edige" psixologik tahlili. Toshkent: "Sharq", 1995.
4. *Usı kitapda " Edige" dostonı qaharmanları ishki dúnyasınıń psixologiyalıq qásiyetleri, jeke pazıyetleri analiz etilgen. Psixologiyalıq analiz kózqarasınan úlken áhmiyetke iye.*
5. Sodiqov, A. S. O'zbek xalq eposlari va ularning yoshlar tarbiyasidagi o'rni. Toshkent: O'qituvchi, 1998.
6. *Bul dóretpе xalıq dástanlarınıń jaslar tárbıyasına tási, " Edige" dostonınıń tárbıyalıq áhmiyeti haqqında da maǵlıwmat beredi.*
7. Иванов, В. А. "Эдиге" как эпос тюркских народов и его культурное значение. Москва: Наука, 1985.
8. *"Edige" dostonınıń turkiy xalıqlar mádeniyatındaǵı ornın analiz etiwshı orıs tilindegi ilimiy dóretpе. Bul kitap dástandaǵı qaharmanlıq, ádalatparwarlıq hám milliylik motivların oyatadı.*
9. Aliev, B. National Identity in Central Asian Epics. New York: Routledge, 2003.
10. *Kitap turkiy xalıqlardıń epik dástanları, atap aytqanda, "Edige" dostonındaǵı milliy ózlik, mártlik hám patriotlıq temalarına arnalǵan.*
11. Nurmatov, H. O'zbek xalq eposlari: Tarixiy ildizlari va rivojlanishi. Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi, 2004.
12. *Bul shıǵarmada ózbek xalıq dástanlarınıń kelip shıǵıwı hám olardıń tárbıyalıq qımbatlari haqqında ulıwma maǵlıwmat berilgen.*
13. Suyunova, D. Xalq og'zaki ijodi va uning tarbiyaviy ahamiyati. Toshkent: Ma'naviyat, 2010.
14. *Xalıq awızsha ijodi, atap aytqanda, dástanlar arqalı jaslarǵa tásir kórsetiw máselelerin kóteredi hám olardıń psixologiyalıq áhmiyetin oyatadı.*